

ALFÖLDI KALEIDOSZKÓP

A magyar vidék a XXI. században

Tiszteletkötet Csatári Bálint 70. születésnapjára

MTA KRTK RKI

ALFÖLDI KALEIDOSZKÓP

A magyar vidék a XXI. században

Első borítókép: A Tisza töltése a Tisza-kürti Arborétumban
Fotó: Hoyk Edit

Hátsó borítókép: Csatári Bálint az MTA emeritus kutatója cím átvételén 2018. január 22.-én
Fotó: Kovács András Donát

Fotó: Ujvári Sándor

ALFÖLDI KALEIDOSZKÓP

A magyar vidék a XXI. században

Tanulmányok a 70 éves Csatári Bálint köszöntésére

Szerkesztette:

Farkas Jenő Zsolt
Kovács András Donát
Perger Éva
Lennert József
Hoyk Edit
Gémes Tünde

Kiadja:

MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont
Regionális Kutatások Intézete

Felelős kiadó:

Dr. Fazekas Károly

A tiszteletkötet megjelenését támogatta:

BÁCSVÍZ Zrt.

ISBN 978-615-5949-06-7

Online kiadás

© MTA KRTK RKI és a szerzők

KECSKEMÉT, 2019

Tartalom

Köszöntők

MÉSZÁROS Rezső: Köszöntő.....	7
MINAMIZUKA Shingo: Köszöntő.....	9
TIMÁR Judit: Táj, tér, hely – Csatári Bálint földrajza.....	11

Tanulmányok

BALCSÓK István - CZIBERE Ibolya - KOVÁCS Gábor - SZARVÁK Tibor: A lakhatási körülmények néhány jellemzője Hajdú-Bihar megye szegregátummal rendelkező településein.....	14
BALOGH András: Falu és morfológia.....	22
BELUSZKY Pál - BAJMÓCY Péter - (CSATÁRI Bálint): Magyarország településeinek dinamikai típusai napjainkban.....	29
CSAPÓ Tamás - KOVÁCS Gábor - LENNER Tibor: Békéscsaba morfológiája.....	45
CSORDÁS László: A magánüdülők építésének alakulása Magyarországon és az Alföldön 1981-től napjainkig.....	59
DURÓ Annamária: Gondolatok a tanyakutatásról.....	75
FINTA István: A magyar vidékfejlesztés sikereinek, kudarcainak speciális tényezői.....	83
GABORJÁKNÉ VYDARENY Klára: Az Alföld Kutatási Program néhány prognózisa és teljesülésük.....	98
GULYÁS Péter: A turizmus szerepe az alföldi járások fejlettségében.....	105
HEGEDŰS Gábor - PINTÉR János: A ballászögi tanyavilág átalakulásának vizsgálata.....	115
HOYK Edit - KANALAS Imre - FARKAS Jenő Zsolt - SZEMENYEI Gyula: Környezeti kihívások a városfejlesztésben Kecskemét példáján.....	132
KISS Attila: A városi tér érzetei - virtuális séta Kecskemét központjában.....	146
KOROM Annamária - HORNYÁK Sándor János - KOROM Pál Ferenc: A klímaadaptáció lehetséges szempontjai az Alföld településein.....	163
KOVÁCS Katalin - TAGAI Gergely: Zsugorodó vidéki térségek; a népességcsökkenés demográfiai és tágabb összefüggései.....	173
KOVÁCS Teréz: A magyar alföldi tanyák múltja és jelene.....	183
LENNERT József: Vidéki újrastrukturálódás a visegrádi országokban – egy angolszász fogalom hazai adaptációjának kérdőjelei.....	196
MEZŐSI Gábor - BATA Teodóra - BLANKA Viktória - KOVÁCS Ferenc - LADÁNYI Zsuzsanna: A talajerózió változásának becslése 2035-ig a Mezőföldön.....	205
NAGY Gábor: Az Alföld lakáspiaci változásai – felfutás–válság–visszaépülés.....	219

NAGY Imre: A Tisza mente idegenforgalmának fejlesztési elképzelései Magyarország és Szerbia határrégiójában a fejlesztési dokumentumok tükrében.....	243
PERGER Éva – KOVÁCS András Donát: A Tanyafejlesztési Program vidékkutatói szemmel.....	253
PÓLA Péter: A vidékfejlesztés helyi erőforrás rendszere.....	263
RAKONCZAI János: Add már Uram az esőt! - Néhány gondolat a magyar mezőgazdaság és a klímaváltozás kapcsolatáról.....	275
SZABÓ Mátyás - PÉTI Márton - SALAMIN Géza: A Duna-Tisza közti Homokhátság fejlesztéspolitikai sors története az Európai Unió csatlakozásunkat követően.....	281
VELKEY Gábor: Miért éppen Szentesen... ..	297

Epilógus

KONRÁD György – RÁCZ Lajos: Újfalu, Bihar.....	303
GÉMES Tünde: Csatári Bálint publikációi.....	312

Gondolatok a tanyakutatásról

DURÓ ANNAMÁRIA

DURÓ Annamária: főiskolai docens, Szegedi Tudományegyetem, ETSZK, Szociális Munka és Szociálpolitika Tanszék

KULCSSZAVAK: tanya, tanyaközség, másodlagos településszóródás, szociálgeográfia, paraszti értékrend

ABSZTRAKT: A szerző eddig megtett szakmai útjára tekint vissza, ami Kecskemétről indult, ám a szegedi tanyavilág vonzásában telt. Tanulmányában azokat a szakmai alapelveket és személyes tapasztalatokra épülő felismeréseket foglalja össze, amelyekre ezen az úton talált rá, és amelyek ma is irányt mutatnak számára. Gondolatait címszavak köré rendezi, amelyek két párhuzamos történet elemeiként is értelmezhetők. Az egyik történet a kutatóé, aki a maga szakmai eszköztárával a tanyai életmód térbeliségének feltárására vállalkozik, a másik pedig az emberé, aki a tanyai beszélgetések során újra meg újra átéli a találkozás élményét.

Bevezetés

Amikor 1986-ban tudományos ösztöndíjasként a kecskeméti Településkutató Csoport munkatársa lettem, különleges lehetőséget kaptam az indulásra. Témavezetőmnek, Dr. Csatári Bálintnak köszönhetem, hogy három évig csak azzal foglalkozhattam, ami neki is szívügye: a tanyakutatással. Ma már szinte elképzelhetetlen módon jutott idő mindenre: az előkészületekre, az adatfelvételre és az eredmények feldolgozására egyaránt. A kétszáz családot átfogó kérdőíves kutatással azt szerettem volna feltárni, hogy a tanyaközségek külterületi lakosai hogyan szervezik meg mindennapjaikat az anyaváros és a faluközpont vonzásában, a szatymazi és a zákányszéki „határjárás” azonban ennél sokkal többet adott. A „kintvaló néppel” (Tömörkény 1904: 182.) való találkozás élménye is hozzájárult ahhoz, hogy mindvégig a tanyavilág vonzásában maradtam. Az évek során annyi változott, hogy a tanyagondnokok hatására a kutatástól lassan magam is a segítő hivatás felé fordultam.

Az ünnepi kötetbe szánt tanulmányban azokat az alapelveket szeretném összefoglalni, amelyek – olvasmányaim és személyes tapasztalataim alapján – ezen az úton fogalmazódtak meg bennem.

A tanya fogalma

Az Alföld jellegzetes településformájának számító tanya nekem kezdettől fogva többet jelentett, mint a társadalomföldrajzi szempontú kutatás tárgyát; egy természethez közeli életformát és a bennünk élő múltat őrző mentalitást is, amit a kinn élők közvetítenek. Már a kezdet kezdetén egyértelművé vált számomra, hogy azt a térbeli és időbeli változatosságot, amit képvisel, nem lehet egyetlen szaktudomány keretei között értelmezni. Ezért olyan definíciót kerestem, ami nem elválaszt, hanem összeköt, és kellően rugalmas ahhoz, hogy ne csak egy kiválasztott időpillanatban legyen érvényes. Így jutottam el ahhoz a meghatározáshoz, hogy a tanya a határban

álló lakóház, a gazdasági épületek csoportja és a hozzájuk tarozó földterület együttese, amelyek összessége térben elkülönül a zárt településtől, társadalmi értelemben azonban hozzátartozik ahhoz. Meggyőződésem, hogy a tanyát a zárt településhez fűződő különleges kapcsolat, a „szétszóródva összetartozás” teszi sajátos szórvánnyá. Minden azon múlik, hogyan értelmezzük ezt a kapcsolatot.

Tanyáink sorsát a zárt települések két típusa formálta. Anyatelepüléseik, ahonnan a határ benépesülése megindult, az Alföld jogi értelemben vett mezővárosai voltak, amelyek magánföldesúri hatalom alatt álló vásáros helyekként a középkori Magyarország kiváltságolt települései közé tartoztak. Ennek azért volt különleges jelentősége, mert a 14-17. századi településpusztulás következtében megnövekedett határukat így nem „telkes”, hanem „kertes” rendszerben vehették művelés alá, ami megteremtette a kötöttségektől mentes szabad földhasználat lehetőségét.

A bölcsőtől a sírig való lakóhelyet jelentő szórványok összesűrűsödésével idővel új zárt települések születtek: településhálózatunk legfiatalabb elemei, a tanyaközségek. A tanyaközpontokból lett 20. századi faluközpontok közelebb hozták lakóikhoz azokat az intézményeket és szolgáltatásokat, amelyekért azelőtt a távoli anyavárost kellett felkeresniük. A közel 150 tanyaközségnek azonban csak töredéke jutott el természetes úton a közigazgatási önállósulásig; döntő többségük a tsz-szervezés sikere érdekében végrehajtott 1949-es közigazgatási reformnak köszönheti létét (Belényi 1998).

A tanyai életmód térbeli keretei

A 20. századi községgé alakítások eredményeként a mai tanyás települések közigazgatási területe csak kivételes esetben azonos történeti településhatárakkal. A tanyakutatás első lépése ezért mindig annak eldöntése, hogy „anya-” vagy „fia”-településről van-e szó. Az utóbbiak esetében mindenképpen meg kell határoznunk azt, hogy mikor és mely anyatelepülés tanyás határrészeiből önállósultak. Ehhez a Helységnévtár ad segítséget, ami a Központi Statisztikai Hivatal honlapján, a „Kiadványok” menüpont alatt elektronikus formában is elérhető.

A tanyai életmód térbeli kereteit így módon mezőváros és tanyavilága adja meg. Az alföldi mezővárosok 18. századra kialakult történeti településhatára volt a színtere a tanyásodásnak; ez volt az a terület, ahol azonos mezőgazdasági kultúrával foglalkoztak az emberek, és ahol egy-egy anyaváros fölbirtok-politikája érvényesült. Kecskemét és Szeged, a két nagy homoki tanyás város például, amelyek határában a gabonatermesztés, az állattenyésztés és a kertkultúra harmóniájára épült a tanyás gazdálkodás (Balogh 1965), a szegényebb társadalmi rétegeknek is megadta a boldogulás lehetőségét azzal, hogy kisbirtokokat, illetve hosszú lejáratú bérföldeket parcellázott. A nagyállattartásra specializálódott debreceni határban viszont a külső legelő felosztásakor csak az szerezhette tanyaföldet, akinek városi háza is volt. Hódmezővásárhely pedig, ahol a gabonatermesztés és az azt kiegészítő állattenyésztés volt a megélhetés alapja, a tanya és a városi ház összekapcsolásával, és a generációk térbeli elkülönülésével tudta leginkább növelni a tanyai életmód előnyeit, és csökkenteni a hátrányait.

A „tanyát” számomra mind a mai napig a szegedi táj tanyái jelentik, amelyek sajátos árnyalatot képviselnek az alföldi tanyavidékek sokszínűségében. Ez a Tisza jobb partján elterülő, közel 150.000 k. holdnyi homokvidék, amelynek területén ma kilenc tanyaközség osztozik, a viszonylag sűrű hálózatot alkotó szóróvántanyák világa. Alsó- és Felsőtanya benépesedésének útját Bálint Sándor és Juhász Antal történeti néprajzi kutatásai tárták fel, arról pedig, hogy hogyan éreztek, gondolkodtak és mit tekintettek értéknek a századelőn az itt élők, Tömörkény István novellái, ezek a kedves humorral átszőtt és végtelen szeretettel megírt történetek mondanak legtöbbet.

A másodlagos településszóródás modellje

A tanyafejlődés útjának és az egyes mezővárosi tanyarendszerek sajátosságainak értelmezéséhez a másodlagos településszóródás modellje adta meg számomra a vezérfonalat. Ezt a nézőpontot Hofer Tamás tanulmánya (Hofer 1974) villantotta fel előttem, amelyben a népességkoncentráció, majd a szóródás színtereiként jelentek meg az alföldi mezővárosok. Maga az elnevezés Albert Demangeontól származik, aki 1927-ben kiadott munkájában kialakulásuk ideje, módja és a zárt településhez fűződő kapcsolatuk szerint csoportosította kora falusi szóróvanytelepüléseit. Attól függően, hogy a benépesített területen volt-e előzménye az emberi megtelepedésnek, az elsődleges ősi, az elsődleges újkori, a hézagkitöltő és a másodlagos szóróvanyokat különböztette meg. Az alföldi tanyának ebben a megközelítésben az a jellegzetessége, hogy lakói már meglévő zárt településekből költöztek ki a határba.

Maga a szóródás az anyavárostól való fokozatos távolodás története, amelynek állomásait – Erdei Ferenc kifejezéseivel élve (Erdei 1942) – a mezőgazdasági üzemközpontként szolgáló „még nem lakott” tanyák, a tanya és a városi ház nemzedéki váltására épülő „kisgazdatanyák”, és az ott élők egyetlen és állandó lakóhelyét jelentő „szóróvanytanyák” képviselik. Ezek a tanyatípusok azt is megmutatják, hogy az egyes tanyavidékek meddig jutottak az anyavárostól való elszakadás útján. Az 1940-es évek elején rögzített helyzetkép szerint a kisgazdatanyák túlsúlyával jellemezhető Hódmezővásárhely járta a tanyafejlődés „szabályszerű” útját, amelyhez képest a szóróvanytanyák hazáját jelentő Szeged és Kecskemét tanyarendszere „túlfejlődött”, Debrecenét pedig, ahol szoros maradt a tanya és a városi ház kapcsolata, „elmaradt”.

A másodlagos településszóródás fejlődési íve akkor zárul le, ha az anyatelepüléstől lakóhelyi értelemben elszakadt szóróvanyokból új zárt település születik. A lakott határrészek közigazgatási önállósulásához természetes úton a tanyák társadalmasulása, a kinn élő birtokos gazdák azon törekvése vezetett el, hogy a számukra fontos intézményeket kitelepítsék a határba, mesterséges útját pedig a községesítés jelentette, amelynek keretében az alapellátást biztosító kijelölt központokba kívánták költöztetni a külterületen élőket. E politika leghatékonyabb eszköze az 1949-1986 között érvényben lévő külterületi építési tilalom lett, a belterületi házépítések azonban nem vezettek a tanyarendszer remélt gyors ütemű felszámolásához, mert a tanyától való elszakadásnak is megvannak a maga fokozatai.

Ez a modell térben és időben egyaránt összehasonlíthatóvá teszi a tanyafejlődés folyamatát: lehetőséget kínál arra, hogy párhuzamokat keressünk a másodlagos településszóródás külföldi példáival, és arra is, hogy a helyi mezővárosi tanyarendszereket több kiválasztott időpillanatban is vizsgálat alá vegyük.

A szociálgeográfia szemlélete és módszerei

A tanyás települések térbeli és társadalmi „finomszerkezetének” feltárásához a német szociálgeográfia fogalomrendszere adta meg a kulcsot, amit Berényi István közvetítésével ismertem meg (Berényi 1986). Ez a szociológia és a geográfia mezsgyéjén álló határtudomány a 20. század második felében született, de szemlélete és módszerei ma is hozzásegítenek bennünket a társadalmi tér értelmezéséhez.

A különböző társadalmi csoportok térbeli mozgását vizsgáló szociálgeográfia felfogása szerint az emberi lét teljessége hét ún. társadalmi alapfunkcióra osztható, melyek mindegyikét a településkörnyezet meghatározott pontjain gyakorolhatják a helyi társadalom tagjai. A lakásnak, a munkának, az ellátásnak, a képzésnek, a szabadidő eltöltésének, a közlekedés-kommunikációnak és a közösségben élésnek egyaránt jellegzetes térkapcsolatai vannak; ezek iránya térbeli, intenzitása pedig időbeli koordinátákkal írható le. A lakóhelyről induló és az adott alapfunkciót hordozó tér-részlet felé tartó mozgásoknak a távolság is fontos eleme; életminőségünket alapvetően meghatározza, hogy mekkora utat kell megtennünk ennek érdekében, és hogy saját erőnkből egyáltalán képesek vagyunk-e erre. Az előbbi települési, az utóbbi társadalmi hátrányok forrása.

Ebből a nézőpontból új értelmet nyer a tanyás településekre oly jellemző „szétszóródva összetartozás”. A beépítettség jellege alapján elkülönülő zárt belterület és a szórvány jellegű külterület között a helyi társadalom területi csoportjai teremtik meg az összetartozás szálait azzal, hogy életvitelük során a „benn élők” is felkeresik a tanyát, és a „kinn élők” is a zárt települést.

Tanyakutatóként a lakás, a munka és a közösségben térkapcsolatainak elemzésére vállalkoztam: Szatymazról és Zákányszékről (1987-1989), majd Mórahalomról (1990-1991) és Ruzsáról (2000) ezek segítségével készítettem szociálgeográfiai pillanatfelvételt. A segítő hivatású tanyagondnokok viszont, akiknek első csoportjával 1998-ban ismerkedtem meg, járművükkel maguk teremtik meg ezeket a kapcsolatokat: akár embereket visznek, akár szolgáltatásokat hoznak, hozzásegítik települési közösségük rászoruló tagjait ahhoz, hogy bekapcsolódjanak a társadalmi alapfunkciók – elsősorban az ellátás, a képzés és a közösségben élés – gyakorlásába. Azért dolgoznak tehát, hogy megakadályozzák a települési és társadalmi hátrányok kirekesztődéssel fenyegető végzetes összekapcsolódását.

Adatgyűjtés és adatfelvétel

A tanyakutatást nem csak a településhatárok változása nehezíti; a helyi szintű vizsgálatokhoz nélkülözhetetlen alapadatokhoz sem könnyű hozzájutni.

A folyamatelemzéshez a népszámlálások településsoros adataiból kell kiindulnunk, ezek azonban csak az állandó külterületi lakosok lélekszámát adják meg, pedig a tanya

időszakos lakóhely is lehet. Az sem derül ki a számokból, hogy a külterületi lakott hely egyáltalán tanya-e. A Népszámlálási Digitális Adattárnak köszönhetően ezek az adatok ma már elektronikus formában is elérhetők, de számolnunk kell azzal, hogy a közlés rendszere időközben változott. A 2011-es népszámlálás településsoros adatait például három helyről kell összegyűjtenünk: a megyei kötetek Excel-tábláin kívül a településrészek lélekszám adatait a Helynévtárban, a foglalkozási összetétel mutatóit pedig a Tájékoztatási adatbázisban találjuk meg.

A struktúraelemzés akkor hiteles és teljes körű, ha a szakértői kiválasztással teljesül a reprezentativitás követelménye, amihez a külterület egészére vonatkozó előzetes adatgyűjtés szükséges. Az én szememben – a tanya definíciójával és a szociálgeográfia szemléletével összhangban – földrajzi szempontból a tanya, társadalmi szempontból pedig az ott élő család jelentette a kutatás alapegységét, a kérdezettek kiválasztásához így elengedhetetlen volt a tanyák térképi azonosítása és az ott élő család összetételének meghatározása. Ma, a digitális térképek korában szerencsére senkinek sem kell a földhivatali külterületi alaptérképek kicsinyítésével és színezésével bajlódnia, a tanyán élő családokról azonban a személyiségi jogok védelme miatt szinte lehetetlen előzetes adatokhoz jutni.

A mából visszatekintve már anakronizmusnak tűnik, ott és akkor azonban az volt az álomom, hogy minden kiválasztott tanyai családot személyesen keressek fel. Így lehetőségem nyílt a kombinált kérdőíves módszer alkalmazására: a találkozások emléke az írásban, a lapszélre feljegyzett információk pedig a gyűjtött adatok értelmezésében segítettek. Magát a kérdőívet úgy állítottam össze, hogy egy meghatározott gondolati úton vezesse végig a válaszadókat: a családtól az anyavárosig azokat a közösségeket vettük benne sorra, amelyek megmutatják, hol a helyünk a világban.

Az „idegen” és az „ismerős”

„Messziről jött emberként” ugyanúgy találtam utat a kinn élőkhez, mint a helyi közösség tagjainak számító tanyagondnokok. Ahhoz, hogy időt szánjanak és figyeljenek rám, el kellett nyernem és meg kellett őriznem a megszólítottak bizalmát. Ebben sokat segített, hogy biciklivel jártam a határt, így magam is áldozatot vállaltam a beszélgetésekért, és egyedül legalább olyan kiszolgáltatott voltam, mint az, aki beengedett.

Minden tanyai beszélgetésnek megvolt a maga íve a bemutatkozástól a búcsúzásig, közben pedig az „idegenből” valahogy „ismerős” lett (Simmel 2004). Mindenütt arra törekedtem, hogy kérdezz-felelek helyett inkább beszélgetés legyen az adatfelvétel, és ha engem kérdeztek, én is válaszoltam a feltett kérdésekre. Sokszor csak hallgatnom kellett – meghallgatnom, amit el akartak mondani. Ezek a találkozások egyszeri és megismételhetetlen alkalmak voltak; csak néhány emlékezetes esetben fordult elő, hogy egy-egy családhoz később is visszamentem. Elég volt az a tudat, hogy azok a tanyák, ahol már jártam, biztonságot ígérő ismerős szigetek lettek a felfedezésre váró „ismeretlen” tengerében.

Itt, a földhöz és a természethez közel, a falutól és a várostól távol, más volt a mértéke az időnek és mást jelentett a tér is. A homokos dűlőutakat járva sajátos módon

elevenedett meg a kezemben lévő térkép: mindig más nézőpontból tárult fel előttem a határ. Odakinn a végtelen magány érzését is megtapasztaltam. Más is így volt ezzel, mert akivel csak útközben találkoztam, mindenki megszólított vagy legalább köszönt, mert éreznünk kellett, hogy nem vagyunk egyedül.

A kérdőíves adatfelvétel menetrendje a paraszti munkák ritmusához igazodott. A tanyavilágnak sem az éjszakai, sem a téli arcát nem ismerem, mert a sötétség beállta előtt mindig letettem a biciklit, a gyújtás ideje pedig kora tavasztól késő őszig tartott. Emlékszem, amikor Zákányszék központjában az esti buszra vártam és láttam, hogy – ki traktorral, ki kisteherautóval – a faluban élők is hazafelé igyekeznek a határból, arra gondoltam, hogy ez a nap is elvitte a maga terhét. A csendesen hulló őszi eső hangja pedig a búcsúzás pillanatait idézi fel bennem: vége a gyújtás idejének, nem jövök többet, majd csak tavasszal.

A paraszti értékrend pillérei

Az 1980-as években a megszólított tanyaiak körében még a tősgyökeresek voltak többségben, akik a férj vagy a feleség szülői házával együtt egy életformát és egy értékrendet is örököltek, amit szavaikban, gesztusaikban és viselkedésükben őriztek. Száz év alatt nagyot fordult a világ, ezek az emberek azonban lélekben mit sem változtak; sokszor éreztem úgy, mintha Tömörkény István novelláiból léptek volna elő.

Akkor még nem értettem, hogyan szövődhet össze ilyen különös módon múlt és jelen. A magyarázatot évekkel később Kissné Novák Éva adta meg számomra, aki szerint a szegedi táj tanyáin sajátos módon ment végbe a modernizációval járó értékváltás: az itt élők úgy tudták felvenni a változó idők ritmusát, hogy a számukra iránymutatást jelentő új értékeket a hagyományos paraszti értékrend pilléreire építették (Kissné 2004). Ezek közül a család, a munka, a tulajdon, a tudás és a hűség a legfontosabb.

A család teremti meg a legalapvetőbb közösségi kapcsolatokat az életünkben: időben generációk sorához, térben pedig a települési közösség egészéhez fűz bennünket. Ebben a világban – a tanyagondnokok a megmondható – mindenkit a családja alapján azonosítanak. Maga a tanyai életmód is teljes családot kívánt, ahol érték volt a születő gyermek, akire öregségükre rábízhatták magukat az emberek.

A paraszti életnek a földeken, a jószágok mellett vagy a ház körül végzett munka ad értelmet. A munka, aminek a természethez igazodva napi és éves ritmusa van, a munka, aminek részfeladatai nemek és életkorok szerint elkülönülnek egymástól, és amibe belenevelődik az ember. Nem dolgozni egyszerűen erkölcstelenség, mert a szakadatlan munkával igazoljuk létünk jogosultságát ezen a földön.

A tulajdon ebben a világban egy dolgos élet látható bizonyítéka a közösség szemében. Amit az előttem járóktól kaptam, meg kell őriznem – s ha lehet, gyarapítanom is – a következő generáció számára. A föld és a tanya szerepét, ami addig az önálló élet megteremtésének mozgatórugója volt, 1949 után a saját erőből felépített falusi ház vette át.

A paraszti mentalitás szerint annak a gyakorlati tudásnak van igazi értéke, amelynek eredménye kézzelfogható, akár mesterségbeli tudásról, akár a szőlőhöz-

gyümölcsöshöz vagy a jószágokhoz való különleges érzékről van szó. Papp Antalt, a híres zákányszéki őszibarack-nemesítőt például Okos Papp Tóni bácsiként ismerték a helybeliek.

A hűség parancsa ebben a világban így szól: „Légy olyan, mint mások!” Tágabb értelemben ez nemcsak a paraszti közösséghez, hanem a családhoz, a hithez, a hagyományokhoz és a földhöz való ragaszkodást is jelenti.

Nekem nem csak Tömörkény István írásaiból volt ismerős ez a mentalitás; a paraszti értékrendet közvetítették a nagyszüleim is. Ahogy múlnak az évek, egyre közelebb érzem ezt az örökséget: türelemmel és alázattal megvárni, amíg megérnek a dolgok, aztán ha eljött az idő, megfeszített munkával betakarítani és feldolgozni, nehogy tönkremenjen a termés.

Költői szépségű mondatok

A tanyákat járva legszívesebben azokat a költői szépségű mondatokat gyűjtöttem volna, amelyek a paraszti mentalitást közvetítik, de ez lehetetlen, mert az ilyen kincsekre csak véletlenül talál rá az ember. Olyan ez, mint az aranymosás; sok-sok homokszemet kell átszítálni ahhoz, hogy egy igazi arany szemcse végre megcsillanjon. Azoknak a mondatoknak, amelyeket beszélgetés közben mégis meghallottam, megvan a maguk története. Értéküket az adja, hogy valami olyat tesznek hozzá a tudományos igényű feldolgozáshoz, amit a saját szavaimmal nem tudnék kifejezni, vagy a kutatói jelenlétre reflektálnak, amiből pedig én tanulok meg valami személyesen fontosat. Ezek közül szeretném most a legemlékezetesebbeket felidézni. Alsó- és Felsőtanya népe Szegedre járt „haza”, a földekről a tanyára csak „elögyünni” lehetett (Tömörkény 1904. 182. o.) Ez a kettősség harminc évvel ezelőtt Szatymazon még élt. Egy idős asszony, akinek mind az öt gyermeke távol került a szülői háztól, így fogalmazott: „Azé’ ha baj van, csak előgyün valamelyik.” Zákány-Alsón – a faluközpont és az anyaváros közötti határrészt nevezik így – arra figyeltem fel, hogy míg mások „bemönnek”, az itt élők „kimönnek” a faluba. „Befelé” számukra ott és akkor még mindig azt jelentette, hogy Szeged felé.

A kérdőív tanyára vonatkozó pontjai között szerepelt az a kérdés is, hogy miből épült a lakóház. „Vert fal” – felelte egy szatymazi asszony, majd felsóhajtott: „Belevertük az életünket...” Azt, hogy mennyire nehéz kimozdulni a tanyai létből annak, aki beleszületett, egy határszéli, távoli kis tanya lakójának szavai érzékeltetik leginkább: „Szöknénk innen, higgye el, ha lehetne.”

Ebben a világban, ahol feltűnik az idegen, véletlenül szereztem tudomást arról, mit gondolnak rólam az emberek. Zákányszéken először azt hitték, hogy én vagyok az új tyúkoltó asszony, Szatymazon meg az akkor még működő külterületi vágóhíd munkatársának néztek. Egyszer még jehovista hírébe is keveredtem, beszélgetőtársam azonban azzal vett védelmébe, hogy „azok kettesivel járnak.”

Kutatóként mindig csak arra figyeltem, hogy mit viszek magammal egy-egy tanyáról, arra sosem gondoltam, hogy mit hagyok ott. A bizalom légkörében gyakran búcsúztam azzal, hogy majd visszajövök, míg egy idős asszony, akivel a kérdőív kitöltése után néhány héttel véletlenül újra találkoztam, nem emlékeztetett a kimondott szó súlyára: „Mögajáni könnyű.” A kutató felelősségére döbbsített rá az

a hajlott hátú asszony is, aki saját szavai szerint a halálra született, nem az életre. A beszélgetés végétével rápillantottam a kisasztalra, ahol írtam, hogy nem maradt-e ott valami. „Nem hagyott itt semmit, csak az emlékezetét.”

Párhuzamos történetek

Annak idején kettős küldetéssel indultam el a tanyavilág felfedezésére, ami két párhuzamos történetté formálódott bennem. Geográfusként volt egy konkrét, kézzel fogható feladatom: a tanyai életmód térbeliségének feltárása, amire megvoltak a szavam. Olvasmányaim és a sorsszerű találkozások hatására felépült bennem egy olyan rendszer, amibe bámulatos egyszerűséggel sikerült beillesztenem a rendszerváltás küszöbén készült tanyai pillanatfelvételeket és a kiválasztott tanyaközségek településfejlődésének útját végigkövető folyamatelemzést is. Ezeket a szociálgeográfiai felvételeket azóta különös módon felértékelte az idő: mára nemcsak kortörténeti dokumentumokká, hanem viszonyítási alappá is váltak. Ezekről a felismerésekről elmondtam, amit tudtam, és az írás engem is egyre mélyebb megértéshez vezetett.

De ott a másik cél: „közöttük lenni” (Harman 1998). Arról, hogy beszélgetés közben hogyan lesz az „idegenből” „ismerős”, akkor még semmit sem tudtam mondani. Az útkeresés a segítő hivatás felé indított el, hiszen a másik emberre való ráhangolódás, az odafigyelés, a bizalom légkörének megteremtése ennek eszköztárába tartozik. Ma már úgy látom, hogy van egy mélyebb összetartozás is: a paraszti mentalitás öröksége: azért éreztem magam „otthon” ebben a világban, mert idetartozom.

Ezzel a kettős tudással, a térbeli és az emberi kapcsolatokról szerzett tapasztalataimmal ma azokat segítem, akik maguk is segítő hivatásra készülnek: szociális munkások vagy tanyagondnokok lesznek.

Irodalom

- Balogh I. (1965): Az alföldi tanyás gazdálkodás. In: Szabó I. (szerk.): *A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában, 1848-1914. I.* Akadémiai Kiadó, Budapest. 429-479.
- Belényi Gy. (1998): Községi önállósítások az Alföld területén a XX. században. *Limes*, 2-3. 161-177.
- Berényi I. (1986): A településkörnyezet társadalomföldrajzi vizsgálata. *Földrajzi Értesítő*, 32. 1. 37-47.
- Erdei F. (1942): *Magyar tanyák*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976. Hasonmás kiadás.
- Harman, L. D. (1998): Közöttük lenni: megfigyelés és marginalitás. In: Bíró J. (szerk.): *Deviációk. Válogatott tanulmányok*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest. 61-92.
- Hofer T. (1974): Kísérlet a magyar tanyarendszer összehasonlító vizsgálatára. In: Hofer T., Kaposvári Gy., Kisbán E. (szerk.): *Paraszti műveltség és társadalom a 18-20. században. III. Tanyák*. Szolnok. 223-237.
- Kissné Novák É. (2004): Értékváltás, értékörzés a Szeged környéki tanyákon. *A Falu*, 19. 4. 61-69.
- Simmel, G. (2004): Exkurzus az idegenről. In: Biczzó G. (szerk.): *Az Idegen. Variációk Simmeltől Derridaig*. Csokonai Kiadó, Debrecen. 56-60.
- Tömörkényi I. (1904): *Gerendás szobákából*. Singer és Wolfner, Budapest